

„Periférne videnie“ poetky Jany Bodnárovej alebo k problematike interpretácie vybraných textov z básnickej knihy *Z periférií*

Martina Petříková, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, mpetrikova9@gmail.com

Kľúčové slová: básnický text, básnický obraz, symbol, motívy Dušičiek, Vianoc, Veľkej noci, obraz, duchovná a estetická hodnota

Keywords: poetic text, poetic image, image, symbol, motifs of All Souls, Christmas motifs, Easter motifs, the image, spiritual and aesthetic value

Interpretácia vybraných básní Jany Bodnárovej z básnickej knihy *Z periférií* (*Dušičky – Vianočná – sen 33*) umožňuje, aby sme prostredníctvom pochopenia ich významu, s dôrazom na význam niektorých literárnych motívov, ba aj kresťanskej symboliky v poetkinej tvorbe, nazerali na Bodnárovej poéziu ako na tvorbu poetky s potenciálom ponúkať esteticky účinnú výpoveď o svete a prostredníctvom jej etického dosahu ho aj premieňať. Dosahovať teda jeho „periférne“ priestory, chápať ich symboly i odkaz aj ako výraz volania po spiritualite, pochopiť sviatočný čas Dušičiek, Vianoc, či Veľkej noci ako milosrdný čas stíšovania sa a prehľbovania, ako čas premeny, čas s potenciálom meniť zaužívaný spôsob nazerania na svet i prebývania v ľudskom svete.

V roku 2013 vydala prozaička, poetka, kunsthistorička, scenáristka, autorka hier pre deti i dospelých, tvorkyňa video performancií, ktorá častokrát rozohráva aj dialóg s výtvarným umením a venuje sa tvorbe pre deti a mládež, Jana Bodnárová vo vydavateľstve Drewo a srd ďalšiu básnickú zbierku. Kniha básní či lyrických „popríbehov“ s názvom *Z periférií* je kompozične členená na *Fraktály*, *Memories are made of this* a *S/z/en*.

Z básnických kníh Jany Bodnárovej však možno ešte spomenúť poému *Terra nova* (1991), knihu poézie *Še-po-ty* (1995) a piesňové texty, ktoré autorka vydala pod pseudonymom Johanna Blum v roku 2000. Bodnárovej vstupovanie do priestoru básní znamená, že sa budú zúročovať aj tie z motívov, ktoré sa uplatňujú v prozaickej tvorbe autorky. Naopak, lyrické aspekty zas možno pririeknuť prózam poetky Jany Bodnárovej.

Fraktály pozostávajú z 38 básní, ktoré motivicky reagujú na zrážky subjektu básní so svetom s *potopeným svedomím*, či so skutočnosťou, ktorá rozdráždi zmysly i city, pretože je reprezentovaná periférnymi priestormi a jej senzibilnými obeťami – *KEBY SOM SA MALA S NIEKÝM STOTOŽNIŤ*, *SPIACA RUŽENKA*, *KRYŠTALOID*, *BEZMOCNOSŤ*...

Ako naznačuje názov prvej časti zbierky – *fraktály* ako geometrické útvary, ktorých každý segment je zmenšenou časťou celku, autorka usúvzťahuje. Spája rozčlenený priestor a nachádza zdanlivo nerozpoznateľné súvislosti medzi jeho centrálnymi i okrajovými časťami, medzi ich symbolmi a ľuďmi, medzi segmentmi a celkami, medzi sebou a inými, aby prijala zodpovednosť za parciálne alebo periférne segmenty tohto sveta, za udalosti, deje z tohto sveta, aby participovala na ich ozmysľovaní.

Úvodnou básňou zbierky je báseň s názvom *KEBY SOM SA MALA S NIEKÝM STOTOŽNIŤ*, ktorá ohlása Bodnárovej motiváciu i spôsob nazerania na svet.

*v záhradách závislostí, na hranách predmestí,
kostnaté psy medzi vrakmi áut, spiaci chlapci
pri múroch tehelne, vždy chrptom k voyeurovi.
dvanásťročné tuláčky s čiernymi šminkami*

na viečkach. tuho fajčiace v štrkovisku. ticho
priestorov. zastavený čas.
spiace, spiace... pod múrmi, na betóne. medzi
vrakmi, psami, potkanmi. všetci tí hyperjemní.
stratení.
v čiernom svetle, v búrke, prídu bohovia na párty
do záhrady závislostí. zo svojich ostrovov z ľadu,
omývaných oceánom potopeného svedomia.
(Bodnárová, 2013, 9)

Poetkina motivácia, podmienená intenzitou prežívania a vyjadrená podmienkovou vetou („keby som sa mala s niekým stotožniť...“ Ibid.), zasahuje aj spôsob umeleckého nazerania na svet. Negatívne javy v spoločnosti, ktoré sa viažu na spoločensky neprijateľné „periférne“, či marginalizované priestory podmieňujú znečistenie (desenzibilizáciu, pozri Welsch, 1993), ktoré zanecháva svoje stopy na ľudskej schopnosti vnímať a prežívať svet. Avšak poetka reaguje na tieto javy i priestory a predovšetkým na ich subjekty omnoho intenzívnejšie. Nevytesní ich, ale registruje, či skôr naopak, dokonca ich sústreďuje do „epicentra“ svojho záujmu, do centra svojho „zorného poľa“. V podobe motívov s negatívnym vyznením, ktoré sú vyjadrené genitívnymi metaforami, básnickými prívlastkami, či prostredníctvom kumulácií príznakových pomenovaní „periférnych“ miest a ich atribútov, ako aj marginalizovaných skupín ľudí sa „buduje“ básnický obraz odludšteného, či odludšťujúceho sa sveta. „Hyperjemní“, či inak, vytesnené subjekty, s ktorými sa básnický subjekt podmiennečne „stotožňuje“, pretože aspoň vedome nechce zotrieť, či prekročiť deliacu čiaru medzi látkovou skutočnosťou a témou básne, medzi dvoma oddelenými svetmi (literatúra – realita), sú tými, na ktorých sa nazerá optikou hypersenzitívneho subjektu. Tento subjekt je nesmierne citlivý na sociálne podmienenú skutočnosť, na sociálne rozdiely a deficit etického prístupu k inému subjektu z toho „druhého“ (marginalizovaného) brehu, teda na deficit etických hodnôt. Bodnárovej nazeranie na svet vyústi do kontrastného vymedzenia dvoch svetov, svetov z dvoch „brehov“. Toho, ktorý vyrastá z „periférií“, a toho, ktorý doň prerastá a ktorý ho zasahuje, no nezachraňuje, ale skôr naopak. Periférny priestor je obývaný „hyperjemnými“ a priestor z iného brehu zas *bohmi z ostrovov z ľadu, omývaných oceánom potopeného svedomia*. Vidieť totiž už neznamenaá participovať, a tak básnický apel zaznieva aj preto, aby sa na periférie nazeralo inak. „Periférne videnie“ – vnímajúce okrem ohniska aj jeho okolie – by sa malo stať stimulom pre posilnenie empatie človeka k človeku, či inak, malo by stimulovať empatickú participáciu na živote toho druhého.

Ticho priestorov a zastavený čas sa tak prelínajú s časopriestorom, v ktorom sa zviditeľňujú zvyčajne nevnímané podnety alebo podnety zámerne vytláčané zo zorného poľa: „ticho/ priestorov. zastavený čas./ spiace, spiace... pod múrmi, na betóne. medzi/ vrakmi, psami, potkanmi. všetci tí hyperjemní./ stratení.“ (Bodnárová, 2013, 9). Oproti vertikálne orientovaným priestorom sa situujú horizontálne orientované necelistvé, či deštrukciou poznačené priestory – znaky (*pod múrmi, na betóne, medzi vrakmi*), v ktorých nie sú oproti zvieracím tvorom vyčlenené *hyperjemní*. Tí sú začlenení medzi nimi, čo pôsobí tenzívne, ale čo je vysvetlené zablúdením, zabudnutím, opustenosťou, ba i beznádejnosťou, či stroskotaním subjektov – *hyperjemní, stratení*.

A tak sa vertikálne orientované priestory zviditeľňujú len cez motívy *búrky*, či *bohov* a ich *ostrovov*, z ktorých zostupujú do *záhrad závislostí*, čo však neznamenaá, že s nimi sa načrtáva aj perspektíva pre periférie. Tú možno odvodiť len z očakávania zmeny pod tlakom periférneho videnia/vedenia, zacieleného na *periférie*, ktoré prerastá do vedomia o *potopenom* či *potápanom svedomí*.

Spomedzi Bodnárovej básní z tejto časti zbierky vyberáme aj text s názvom *DUŠIČKY*.

*odvrhnuté záhrady a parky. celý deň zvuk kovu
o kov. lístie popadané na kamenných stoloch
náhrobkov. pichliače tují vyšívajú mŕtvym odkazy.
nerozlúštiteľná vôňa chryzantém. blikot plamienkov.
kvetinky na košielkach novorodencov.*
(Bodnárová, 2013, 25)

Poetkin spôsob spracovania motívu spomienky vo sviatočnom čase Dušičiek je spôsobom, ktorý o vnútornom prežívaní situácie vypovie prostredníctvom reflexie vonkajšieho prostredia. Ide o periférne priestory (*odvrhnuté záhrady a parky*) a o recepciu zvukových podnetov, ktorých intenzita sa umocní prostredníctvom presahu a opakovacej figúry („*celý deň zvuk kovu/ o kov*“, *ibid.*). Poetka metaforickým spôsobom stvárni tenzívny motivický prvok (*kamenný stôl náhrobku*), komunikáciu so záhrobným svetom stvárňuje prostredníctvom „kódov“ prírodnej povahy („*pichliače tují vyšívajú mŕtvym odkazy*“, *ibid.*), ale aj prostredníctvom zobrazenia ľudskej reakcie na situáciu spomínania, ktorá využije „kód“ vône chryzantém a tajomstvo svetla sviec („*blikot plamienkov*“, *ibid.*). Snáď najdôležitejší motív a symbol sa spája s košielkami novorodencov v poslednom verši básne – „*kvetinky na košielkach novorodencov*“ (*ibid.*), keďže sa vedľa seba situujú kvetiny ako symboly oslavy, prebúdžania sa a rúcho novonarodených detí ako symbol nevinnosti a bezbrannosti (pozri Becker, 2007). Avšak problémovo pôsobí verš až vtedy, keď sa zviaže s predchádzajúcimi motívami kvetín, chryzantém, keďže symbolizujú spomienky na mŕtvych, ale aj s blikotom plamienkov, pretože evokujú mnohosť plamienkov a ich odrazov, aj s tvarmi kvetov. A tak sa problém pochmúrnej atmosféry ako výrazu emotívnej reflexie a stavu subjektu zviaže so strasťou, ktorá vychádza zo spomienky na mŕtve dieťa.

V cykle 29 básní *Memories are made of this* zas Jana Bodnárová reaguje na motívy zviazané s citovou pamäťou, s prinavracaním sa do minulosti – „*s najcennejším kľúčom ku skutočnosti seba samej*“ (Bodnárová, 2013, 49), k pramatke rodu i matke, či so „spriadaním“ príbehov iných žien – *MEMORIES, SAMOTY, ČÍNSKA RUŽA, GRAMOFÓN, ARACHNÉ...* Jedným z príkladov je báseň *VIANOČNÁ*.

*z hôr štekot vlkov. sneh. zima. jagot hviezd.
prebudené dieťa. salónka roztopená v dlani.
dohviezdna noc uprostred. zasnežený jazmín
pod oknami. v stajni horúci dych.
kedysi. kedysi. kedysi... tiež vítal dieťa horúci
dych zvierat. chvostnatá hviezda. pastiersky spev.
purpurovo-zlatý plášť kráľovskej noci.*
(Bodnárová, 2013, 53)

Bodnárovej básnická interpretácia vianočného motívu, či vianočnej témy je v kontexte zbierky ojedinelá. Avšak motívy, či symboliku kresťanskej proveniencie môžeme spojiť nielen s názvom básne, ale aj s motívmi *zimy, snehu, hviezdy, dieťaťa, salónky, noci, stajne, zvierat, kométy, pastierov, kráľa* či *kráľov noci*. Oproti sebe sú postavené motívy s negatívnym sémantickým nábojom (*štekot, vlci, sneh...*) a jeho náprotivkom, ktorý sa napája na biblický vianočný príbeh a posolstvo o narodení Ježiša Krista, Božieho dieťaťa a spasiteľa (*dieťa, kométa, spev...*). Bodnárovej básnický spôsob spracovania vianočnej témy pôsobí dojmom vizuálneho, ale aj sluchového a hmatového zmocňovania sa sviatočnej vianočnej

noci. Dochádza ku kumulácii substantívnych pomenovaní a genitívnych metafor, ktoré sú ozvláštnené (*chvostnatá, dohviezdna*), ale i rozvíjané prostredníctvom básnických prívlastkov. Na ploche sedemveršovej básne sa tak vyskytuje dvadsaťdva substantív (s prevahou konkrétnych podstatných mien). Už v prvom verši sa nachádza sedem substantív – „z *hôr štekot vlkov. sneh. zima. jagot hviezd*“ (ibid.) –, ktoré evokujú negatívne ladenie vonkajšieho prírodného prostredia. Oproti prejavom zimy sa situuje situácia z „vnútorného“ prostredia, zastúpená „časť za celok“ dieťaťom a salónkou (sladkosť Vianoc a pocitov v rodine) – „*prebudené dieťa. salónka roztopená v dlani*“ (ibid.) –, ktorá evokuje pozitívne emócie a teplo domovského priestoru. Tie sa však konfrontujú so symbolikou *dohviezdnej* noci a zasneženého jazmínu, ktorý je symbolom stajomnenej krásy a nežnosti („*dohviezdna noc uprostred. zasnežený jazmín/ pod oknami. v stajni horúci dych*“, ibid.). Prežívaný stav podnieti posun na osi času (*kedysi. kedysi. kedysi...*) a napojí terajšiu ľudskú situáciu prostredníctvom vianočných asociácií na biblickú tradíciu narodenia Božieho dieťaťa, ktorá je sprevádzaná prejavmi a motívmi vznešenej vianočnej „kráľovskej“ noci („*chvostnatá hviezda. pastiersky spev./ purpurovo-zlatý plášť kráľovskej noci*“, ibid.).

Iným príkladom reakcie poetky Jany Bodnárovej na biblickú tému je báseň *sen 33* z tretej časti zbierky veršov s príznakovým názvom *S/z/en [39 snov]*. Báseň tematicky nadväzuje na umučenie Ježiša Krista ako zmiernej obeti za ľudské hriechy.

*v tom sne som bola dievčatko v ružových šatách
s pútnickou palicou. viedla som slepého muža. bol
oblečený ako stredoveký felčiar. za nami šli, alebo
sa plazili žobráci a bedári s okyptenými rukami,
nohami. dolu pod nami som videla zástup iných
ľudí – vyobliekaných kráľov, šľachticov a oproti
nim kráľovné so šľachticnými... pod radmi týchto
dychtivo dopredu smerujúcich ľudí stáli biskupi,
preláti, pápež, mnísi... oproti nim mníšky a ich
predstavené. TO hlavné sa dialo v strede. pod
honosným prístreškom stál muž s trňovou korunou.
vínny lis tlačil z jeho rany na hrudi krv.
prúd horúcej krvi zachytávali do zlatých kalichov
anjeli. muž stál v kamennej nádobe po kolená v krvi.
strašne som sa bála, že sa mi dajú napiť tej Kristovej
krvi. „Studňa života“ bola na obraze namaľovaná
obzvlášť perfekcionista.*
(Bodnárová, 2013, 91)

Bodnárovej poetická reakcia vychádza z dvoch zdrojov – z bdelého snenia a fantazijnej tvorby, ktoré „kombinujú“, novým spôsobom usporadúvajú, či (de)formujú znaky a elementy reality. Autorkin „príbeh“ obrazu je spôsobom interpretácie „snových“ obsahov. Avšak v reakcii na výtvarné motívy a symboliku, ktorá je napojená na Starý i Nový zákon, je aj vysvetlením či čítaním „príbehu“ maľby. Lyrický „dievčenský“ subjekt nazerá na prežívanú, či reflektovanú „situáciu“ obrazu (sna, predstavy, maľby) z perspektívy dieťaťa v ružových šatách, ktoré vedie slepého starca k „žriedlu večného života“, k „studni života“, ku Kristovi. Symbol slepoty, ktorý sa vyznačuje *prebytkom významu* (pozri Ricoeur, 1997), pritom reprezentuje duchovnú slepotu, ktorá môže byť eliminovaná prijatím Kristovej krvi a účasťou na jeho obeti. Tradičné čítanie obrazu zľava doprava ustúpi pred básnickým a výtvarným spôsobom čítania obrazu-sna a subjekt básne i „príbehu za básňou“ sa vypovie nielen zo svojich pocitov. A tak sa segmenty obrazu v podobe motívov z tematického plánu

obrazu a textu (dievča s palicou, slepec, žobráci a bedári, pútnici, duchovná a svetská moc, muž s trňovou korunou, vínny lis, rana, kamenná nádoba, Kristova krv, zlatý kalich, anjeli, „studňa života“) v kontexte paradigmatickej zásobárne textu stanú stimulom pre (re)konštrukciu „príbehu za básňou“, teda aj pre uplatnenie sa syntagmatického princípu výstavby textu ako princípu umenovednej interpretácie („*Studňa života' bola na obraze namaľovaná/ obzvlášť perfekcionista*“ Bodnárová, 2013, 91), ako aj subjektívnej lyrickej intervencie v záujme zvládnutia, či vyrovnaní sa s reakciou na emotívny druh „snovej“ informácie.

Subjekt ponúka svoju reflexiu vizuálneho znaku a na jeho ploche eviduje niekoľko plánov, takže vypovie o prvom pláne, ktorý je zastúpený duchovenstvom, či cirkevnou mocou („*pod radmi týchto/ dychtivo dopredu smerujúcich ľudí stáli biskupi,/ preláti, pápež, mníši... oproti nim mníšky a ich/ predstavené*“, ibid.); o druhom pláne, ktorý je reprezentovaný predstaviteľmi svetskej moci („*dolu pod nami som videla zástup iných/ ľudí – vyobliekaných kráľov, šľachticov a oproti/ nim kráľovné so šľachticmi*“, ibid.); ako aj o treťom pláne, či zadnej časti plochy obrazu, na ktorej sú zástupcovia chudoby. A práve z tejto perspektívy subjekt „snovej“ básne aj vystupuje a nazerá na skutočnosť.

Ohniskom obrazu je vínny lis, ktorý je symbolom premeny (pozri Lurker, 1999), z hrozna sa stáva víno, z utrpenia radosť zo zmŕtvychvstania, zo smrti nový život, z krvi eucharistický nápoj – „*Kto je to, čo prichádza z Edomu, z Bozry v odeve červenom, ten, čo sa skvie vo svojom rúchu, vykračuje v plnej sile?*“ „*Ja som, ktorý hlásam pravdu, mocný na spásu.*“ „*Prečo je tvoja šata červená a tvoje rúcho ako šliapača v lise?*“ (Iz 63, 1 – 2). Symbol Kristovej krvi je potom reprezentantom obety za spásu ľudstva, čo sa básnicky vyjadrí aj veľkými grafémami – „*TO*“ (obeta – premena – spása – účasť na obete ako predpoklad spásy) – v kontrapunkte k malým písmenám básne, ako aj reakciou na informáciu o ohnisku maľby. Oproti opisnému zvládnutiu témy (videného, predstavovaného, snového) obrazu sa presadí subjektívna reakcia na situáciu – „*strašne som sa bála, že sa mi dajú napiť tej Kristovej/ krvi*“ (Bodnárová, 2013, 91) –, aby sa umocnil dojem z obrazu a aby sa zároveň utlmil pocit strachu z participácie na Kristovej bolesti. Avšak ten je aj výrazom subjektívneho vedomia o veľkosti Kristovej obety.

Zmysel čítania z nezvyčajnej Bodnárovej básnickej knihy *Z periférií* sa zaokrúhľuje v odkrývaní významu tých motívov v poetkinej zbierke, ktoré sú zviazané s kresťanským kontextom. Ide o motívy, ktoré sú späté s tými obdobiami roka, ktoré v rade za sebou (*Dušičky – Vianoce – Veľká noc*) nestišujú rozbúrenú myseľ, no utlmujú vypätú citlivosť, načrtávajú perspektívu pre pochopenie zmyslu periférnych priestorov (v *záhradách závislostí, na hranách predmestí, odvrhnuté záhrady a parky, z hôr, TO hlavné sa dialo v strede...*), ich symboliky a odkazu pre svet nazeraný z ne/periférnych priestorov – „periférnym videním“.

Literatúra

- BECKER, U.: *Slovník symbolů*. 2. vyd. Praha: Portál 2007. 352 s. ISBN 978-80-7367-284-3.
- BODNÁROVÁ, J.: *Z periférií*. Bratislava: Drewo a srd 2013. 82 s. ISBN 978-80-89550-07-4.
- ECO, U. a kol.: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa 1995. 146 s. ISBN 80-7115-080-0.
- LURKER, M.: *Slovník biblických obrazů a symbolů*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad 1999. 368 s. ISBN 80-7021-254-3.
- NOVÝ ZÁKON S KOMENTÁRMÍ A MARGINÁLIAMI JERUZALEMSKEJ BIBLIE. Trnava: Dobrá kniha 2008. 514 + mapy + index. ISBN 978-80-7141-625-8.
- PETRÍKOVÁ, M.: Jana Bodnárová. In: *Portréty spisovateľov východoslovenského regiónu*. ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS. Slovník 7 (AFPh UP 426/ 460). 1. vyd. Eds. M. Germušková, M. Petriková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 28 – 30. ISBN 978-80-555-0931-0.

RICOEUR, P.: *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Bratislava: Archa 1997. 136 s. ISBN 80-7115-101-7.

WELSCH, W.: *Estetické myslenie*. Bratislava: Archa 1993. 168 s. ISBN 0-7115-063-0.

Summary

„Peripheral view“ of the poet Jana Bodnárová or to the problem of interpretation of selected texts from the book of poems *Z periférií*

In the paper we deal with the interpretation of selected poems from the collections of Jana Bodnárová. We chose poetic texts from the book *Z periférií* (2013). The interpretation of selected poems allows us to go through an understanding of their meaning, emphasizing the meaning of some literary motifs, to understand Bodnárová's poetry as the creation of the poet with the potential to offer aesthetically effective testimony about the world and to reach to transform it through its ethical code.